

BIJ DE BOEKPRESENTATIE VAN BERRY VIA ZOOM / 17 april 2021

Joost Dupont

Met veel genoegen ga ik in op het mooie en rijke boek *De overtocht. Filosofische blik op een psychose* van Berry Vorstenbosch, met wie ik al meer dan een halve eeuw bevriend ben: we waren van ons 6^e tot 12^e jaar klasgenoten op wat toen *De lagere school* heette.

Ik wil het boek – uiteraard - benaderen vanuit onze oude vriendschap, maar tegelijkertijd vanuit een filosofische insteek, die hopelijk passend aansluit bij de filosofische blik in het boek op een psychose.

Ik zal daarbij gebruikmaken van de visie op persoonlijke identiteit van de filosoof Paul Ricoeur, waarmee ik mij lang heb beziggehouden. Deze theorie kan namelijk – denk ik - interessant zijn om een persoon met een psychose beter te begrijpen.

Ik zal daarbij op twee originele punten, die Ricoeur naar voren brengt, ingaan. Ten eerste stelt Ricoeur dat *creativiteit* de eigenlijke wezenskern van de mens is, *maar* dat deze kern geen aandacht krijgt als nagedacht wordt over wie iemand is.

Ten tweede bespreek ik hoe creativiteit passend benaderd kan worden.

Voor ik met deze twee thema's begin, wil ik een paar meer directe constateringën doen bij het boek:

Het heeft een prachtige cover: een foto van een open plek in het bos, waarmee Heidegger zijn *Lichtung* verbindt. De auteur zegt over de cover en daarmee over een psychose:

Betoverende zonnestrallen die het licht kunnen transfigureren. Ergens tussen sprong en landing zweef je in een metafysisch niemandsland.

Ook valt direct op dat het een dik boek is. Als we deze dikte ingaan, dan merken we dat daar vele boeiende overwegingen en uiteenzettingen te vinden zijn. Met behulp van grote filosofen wordt een blik op de psychose geworpen.

Ik heb als ik het boek willekeurig opensla bijna altijd een tekst te pakken die mij intrigeert door een eruditie, die wordt verbonden met autobiografische verhalen en op zijn tijd ontwapenende humor. Het boek bood mij hoog intellectueel vermaak!

Maar nu wil ik beginnen met mijn twee filosofische thema's: creativiteit als kern van de identiteit van de mens en hoe deze passend benaderd kan worden.

Ricoeur zegt over persoonlijke identiteit dat we kunnen laten zien 'wie we zijn' door erover te vertellen.

Onze angsten, geluuksmomenten, werkervaringen, liefdeservaringen, mislukkingen en de successen in ons leven, kunnen wij in een verhaal een eenheid geven die laat zien wie we zijn. Een autobiografie is daar een duidelijk voorbeeld van.

En ook de autobiografische stukken in het boek van Berry laten dit zien: we leren in die stukken meer over wie de auteur is, over zijn identiteit.

Dàt wie we zijn, volgens Ricoeur, door een verhaal duidelijker wordt, is echter geen nieuw inzicht. Freud wist dat bijvoorbeeld ook al. Ricoeurs originelere inzicht is dat *onder* het verhaal een creatief vermogen ligt dat *het wezen* van de mens vormt én dat deze kern

volledig wordt 'vergeten' in bijna alle identiteitstheorieën. Echter: het is deze creativiteit die ons ten diepste menselijk maakt! We vergeten, volgens Ricoeur, dat het meest wezenlijke van de mens *niet* bestaat uit de woorden die hij uitspreekt, waanzinnig of minder waanzinnig, maar uit de verbeelding zélf!

Waarom krijgt dat wat volgens Ricoeur de kern van de mens is, geen aandacht? De reden is dat het product van creativiteit alle aandacht naar zich toetrekt omdat alleen dat zichtbaar, hoorbaar, tastbaar is. We zien bijvoorbeeld - logischerwijs - alleen het schilderij dat de kunstenaar maakt, maar zien niet de creativiteit van de schilder die het schilderij heeft gemaakt. We horen alleen het levensverhaal waarmee iemand zich kenmerkt, maar hebben geen aandacht voor *wie* het vertelt, dat wil zeggen geen aandacht voor de creativiteit van de verteller die het verhaal heeft gemaakt. *Wie* achter het verhaal zit, de verteller met zijn creativiteit, blijft volledig buiten beeld. Voor de filosofen onder ons: we kunnen dit vergelijken met *het zijn* dat volgens Heidegger vergeten wordt omdat *het zijnde* alle aandacht naar zich toetrekt.

Wat nu opvalt in het boek van Berry is dat de mens in een psychose extreem creatieve momenten kent. Zijn verbeelding is vaak zeer actief. En als creativiteit inderdaad het wezen van de mens vormt, zoals Ricoeur verdedigt, dan is de mens in een psychose 'maximaal menselijk' te noemen.

De auteur zegt over deze creativiteit:

Opeens merk je dat je gedachten enorm groot aan het worden zijn. Er is een staat van uitzinnige geestelijke opwindung. De avonturen zijn vaak te bizar om goed onder woorden te kunnen worden gebracht.

En hij stelt:

Als een psychose een zeereis is dan zijn er stormen waarin je schip kan vergaan. Het is *sailing on a ship to nowhere*. Er zijn extreem fluctuerend gemoedstoestanden. Het is soms een hellevaart.

Als creativiteit extreem actief is, is de mens volop mens, maar dan wel met alle gevaren en angsten die daarbij komen en waar in het boek ook veel over gezegd wordt en waar ik niet op in zal gaan.

In het boek lees ik dat mensen in en na een psychose hechten aan deze creativiteit. Niet per se alleen aan het resultaat van wat zij bedenken. Zij hechten aan *dat* zij bedenken.

Er ontstaat verzet als iemand (bijvoorbeeld een psycholoog, een psychiater of een psychiatrisch verpleegkundige) hun creativiteit niet op zijn waarde schat, door deze te reduceren tot haar (zichtbare, hoorbare) product. Om vervolgens alleen dit product als een object te analyseren en te benaderen. De creativiteit zélf krijgt daarmee geen aandacht als een diep menselijke wenzekern die – toch ook op een bewonderingswaardige wijze - maximaal actief is, ook al levert dat daarbij negatieve, angstige en gevaarlijke producten op.

Als creativiteit inderdaad het wezen van de mens is, dan is het *niet* respecteren ervan een *niet* respecteren – het niet zien - van wie iemand is. En zo opgevat is het verzet daartegen van iemand in of na een psychose heel begrijpelijk en zelfs 'gezond' te noemen.

Dit kan, meen ik, verklaren waarom mensen in of na een psychose zo veel waardering hebben voor psychiaters en andere hulpverleners die hen als gelijke, ofwel 'als mens' benaderen en dáárdoor laten zien dat zij ook *de activiteit van hun creativiteit* niet als minderwaardig of ziek categoriseren.

De auteur geeft hiervan interessante voorbeelden. Hij schrijft over de psychiater J. :

Tussen alle hulpverleners was psychiater J. een van de weinige die iets van een normaal menselijke belangstelling kon opbrengen voor wie ik was, of was geweest. Voor de meeste psychiaters en ook voor de meeste verpleegkundigen was ik slechts een object waar hulpverleners hun hulpverleners competenties op konden uitoefenen.

Buiten de hulpverleners is een ander voorbeeld van een geslaagde ontmoeting het mooie verhaal over het bezoek van de oude Willem aan de auteur in het ziekenhuis. Berry schrijft hierover:

Ik herinner me alleen maar hoe hij een paar keer zijn hoofd schudde en zei: Goh, Berry, dat jou dit nou moet overkomen.

Wat opvalt is dat hier direct de hele mens wordt gewaardeerd. Er wordt niets dat iemands identiteit kenmerkt gediskwalificeerd. Creativiteit wordt zo niet gereduceerd tot haar producten.

Vanuit Ricoeur kan gezegd worden dat het verzet van en persoon in of met een psychose tegen het niet opmerken - en zo onderwaarderen - van het vermogen tot creativiteit terecht is. Het doet een mens tekort als alle aandacht uitgaat naar de producten ervan. *Wie* achter gedachten en wanen zit, wordt zo verwaarloosd.

Er is echter nog een tweede en heel andere manier waarop creativiteit passend benaderd kan worden. En met die manier wil ik afsluiten.

Naar aanleiding van een citaat van Heidegger zegt de auteur:

De sprong die gemaakt moet worden, is die van een wereld van het alles willen *beheersen* naar een meer receptieve wereld waarin beseft wordt *dat alles gegeven is*.

We moeten beseffen dat alles, en dus ook onze creativiteit, *ons gegeven is*. Dat wil ook zeggen dat creativiteit 'van buiten komt', dat we creativiteit niet zèlf maken of controleren.

Dat wordt bevestigd door onze ervaring. We weten bijvoorbeeld dat we niet kunnen afdwingen dat we creatief zijn of 'een goed idee krijgen'. We kunnen alleen wachten op iets dat *van buiten komt*, op inspiratie die ons toevalt. Dat is ook wat kunstenaars vaak zeggen.

Deze gedachte formuleert Ricoeur compact in de titel van zijn identiteitsboek: *We zijn onszelf als een ander*. Ricoeur stelt dat los van een ingrijpen 'van buiten' voor geen enkel mens een verandering van zijn wezen, een beïnvloeding van zijn creativiteit, mogelijk is.

Dit inzicht maakt de bekering waar de auteur over spreekt voor mij direct begrijpelijk, logisch eigenlijk.

De auteur zegt:

Bekeringen en psychosen behoren tot het type belevingen dat mensen *overkomt*. Het zijn ervaringen die niet meer gegrond zijn in de eigen subjectiviteit. In de psychose of bekering laat zich de gewaarwording gelden dat alles wat ik allemaal denk en vind, dat alles wat ik allemaal dacht te denken en dacht te vinden, ergens in meegenomen kan worden. Een bekering is een ommezwaai naar een ander referentiekader. Het is een heroriëntatie.

Of we wat 'helpend van buiten komt' God noemen, de Tao of een 'ervaring uit het niets', is hier misschien niet het hoofdpunt.

Het hoofdpunt is dat iedereen op een zeker moment in zijn leven een bekering, een heroriëntatie van buiten *nodig heeft* om in evenwicht te komen of te blijven. Ricoeur stelt dat *om*, zoals hij dat noemt, deze 'gift van buiten' te laten gebeuren, wij op twee manieren geluk moeten hebben. Ofwel, in Christelijke termen die Ricoeur ook gebruikt: er is op twee manieren 'genade' voor nodig.

Ten eerste moet het goede, het nieuwe inzicht, inderdaad op ons afkomen. Dat kan dus ook *niet* gebeuren. *Ten tweede* moeten we dit goede, *als* het verschijnt, ook nog herkennen *als* het goede. We kunnen dat wat zich aandient ook *niet* zien

In de bekering die Berry op een zo'n mooie manier beschrijft, lijkt dit beiden te zijn gebeurd en dus gelukt:

Opeens viel er een lichtstraal uit een crucifix en er was hoop.

En daarmee sluit ik af.

Ik dank u!